



Sanja Pajnić

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Osijek

Van der Horst, Joop. 2016. *Propast standardnoga jezika: mijena u jezičnoj kulturi Zapadne Europe*. Zagreb: Srednja Europa, 258 str. ISBN 978-953-7963-42-2.

Nizozemski lingvist Joop van der Horst već naslovom svoje knjige jasno i neumoljivo postavlja osnovnu tezu: nalazimo se u razdoblju promjene jezično-kulturne paradigme, a jedan od aspekata te promjene jest i nestanak standardnoga jezika. Iznesena tvrdnja da se standardni jezik neumoljivo bliži svome kraju izaziva većinom negativne reakcije¹ potaknute strahom da ćemo bez standardnoga jezika biti prepušteni potpunoj dezintegraciji jezika. Je li strah opravdan i kako je došlo do korjenitih promjena u našem poimanju jezika autor obrazlaže u osam poglavlja, u povijesnom smislu najviše posvećenih razdoblju renesanse u kojoj su se oblikovali još uvijek prisutni stavovi o jeziku, no stavovi koji se sve više napuštaju. Ipak, ovdje nije riječ samo o razdoblju renesanse u povijesnoj kronologiji, već o razvoju renesansnog shvaćanja koje će se proširiti na 17., 18. stoljeće i dalje, do prvih kolebanja u drugoj polovici 19.stoljeća. Tek će stoljeće kasnije, od 1970. godine nastupiti razdoblje stvarnog napuštanja renesansnih ideja.

Poglavlja su osim *Uvodom*, *Literaturom* i *Kazalom imena* dopunjena *Bilješkama*, odnosno opširnim izvornim tekstovima. Knjiga *Propast standardnoga jezika: mijena u jezičnoj kulturi Zapadne Europe* izdana je 2016. (izvornik 2008. godine) u nakladi Srednje Europe i u prijevodu s nizozemskoga Radovana Lučića.

Zabrinutost za materinski jezik, manje ili manjkavo čitanje, strah od engleskih posuđenica, slabo poznavanje pravopisa i gramatike kod mlađih generacija dovode do zaključka da se s jezikom danas događa nešto više osim što se on prirodno mijenja – naše doba ima, kako autor iznosi u uvodu, posebne poteškoće s jezikom. Renesansno shvaćanje jezika, odnosno renesansna jezična kultura trenutačno se osipa, što nije vidljivo samo u autorovu nizozemskom jeziku, već i u talijanskom, francuskom, njemačkom i engleskom jeziku na primjeru kojih pokazuje da je mijena jezične kulture opća europska pojava. Van der Horst fenomenu jezične mijene pristupa iz različitih kulturoloških perspektiva, no u određenju knjige jasno se ograđuje – ova je knjiga esej, a ne znanstvena studija. To potvrđuje i pristupačan, ponekad osoban i humorističan ton kojim je ova knjiga pisana te autorovo polaganje od „...shvaćanja da promišljanje ne treba slijediti znanost, već da joj treba prethoditi.“ (Van der Horst 2016: 10).

¹ „...kombinacija zgražanja, nevjerice i ljutnje“ (Van der Horst 2016:217).



Prva dva poglavlja knjige posvećena su razvoju kulture renesanse (*Renesansa – početak i Renesansa – nastavak*) koju je prvi jasno odredio kulturni povjesničar Jacob Burckhardt. U odnosu na srednji vijek, razdoblje između 1300. i 1600. godine donosi nove poglede na jezik koji će stoljećima kasnije prevladavati u oblikovanju jezičnih stavova u Europi, a koji danas ustupaju mjesto sasvim novim perspektivama. Iako će latinski jezik još dugo ostati dominantan, u razdoblju renesanse sve je više književnih djela na narodnim jezicima koji ujedno i zbog Gutenbergova izuma tiskarskog stroja oko 1450. godine šire svoj utjecaj. Najveće naklade postizala su izdanja Biblije, a uz njezine prijevode u 16. stoljeću počinju se pojavljivati i znanstvena i filozofska djela na narodnim jezicima. Prevođenje na narodne jezike zahtijeva i prošireni vokabular zbog čega nastaje sve veći broj rječnika, a uz njih i gramatika jer je uz objašnjenje vokabulara trebalo uspostaviti pravila za „ispravnu“ uporabu. Većina ranih gramatika na narodnim jezicima sastavljena je po modelu latinskih gramatika, a od latinskog je preuzeta i izrazita normativna komponenta. Usporedo s nastajanjem gramatika i rječnika primjećuju se i zahtjevi za standardizacijom pravopisa, a nastaju i akademije kao službene institucije koje preuzimaju brigu o jeziku. Tekstovi koji zagovaraju uporabu narodnoga jezika često imaju nacionalni prizvuk i sve se više skupljaju argumenti koji trebaju dokazati nadmoć vlastitog jezika (starost, količina riječi i sl.). S vremenom se nadmoć vlastitoga jezika počinje pripisivati vlastitom narodu pa je, smatra autor, porast nacionalizma u Europi povezan s utjecajem renesanse i isprepleten s idejama o jeziku. U 17. i 18. stoljeću norme postaju sve strože te početni entuzijazam zamjenjuju disciplina i strogost, često i isključivost. Homogenizacija pisanog oblika jezika postizala se sprječavanjem jezičnih varijacija, odbacivanjem posuđenica te proglašavanjem jezičnih inovacija odstupanjima. Renesansa donosi i promjene u metodologiji izrade rječnika i leksikona koji su od tada sastavljani po abecednom redoslijedu, za razliku od srednjovjekovnih leksikona koji su bili uređeni tematski. Sve je veći interes za podrijetlo jezika i za njegovu starost što će s vremenom imati utjecaja na oblikovanje poredbeno-povijesnih lingvističkih metoda Jacoba Grimma, a nešto kasnije i na jezikoslovlje Augusta Schleichera čije je rodoslovno stablo iz 1861./1862. zapravo sažeti prikaz renesansnog shvaćanja jezika: stablo svojim „grananjem“ prikazuje rascjepkanost jezičnog kontinuiteta u različite jezike koji su brojivi.

U razdoblju između 1300. i 1600. godine postupno se razvijala posebna usredotočenost na osjet vida i svega vidljivoga (u tome je pogledu značajan i izum naočala) koja je odredila primat pisanoga, odnosno vidljivog oblika jezika kojim se bavi 3. poglavlje knjige (*Vidljivi jezik*). Pisani jezik bio je uzor za govor i sve su normativne aktivnosti bile usmjerene na njega, prvenstveno na pravopis koji se postupno ujednačavao sve do 1800. godine. S druge strane, govoreni jezik pojavljuje se u ra-



zličitim varijacijama tijekom 17. i 18. stoljeća i još nema govorne norme.

Budući da se jezični krajolik počeo promatrati kao nešto rascjepkano, sastavljeno od različitih dijelova, odnosno jezika oko kojih se postavljaju svojevrstne ograde, što je ujedno značilo i podjelu cijelog europskog jezičnog kontinuuma, jezici su u takvom kontekstu postali brojivi (4. poglavlje: *Jezici postaju brojivi*). Među prvima koji je popisivao i brojio jezike bio je Conrad Gesner, a vrlo važno popisivanje pokrenula je 1762. i ruska carica Katarina Velika, poslije koje su uslijedili i veliki projekti J.C. Adelunga i J.S. Vatera te mnogih drugih. Ipak, autor smatra da je u vrijeme renesansne jezične kulture postojalo negativno mišljenje o brojnosti jezika: „...nije se popisivalo bogatstvo, nego se bilježila šteta“ (105). Jezične promjene i postojanje bilo kakvih varijacija smatralo se nepovoljnim, dok se u prvi plan stavlja narodni jezik koji se homogenizira unutar vlastitih „ograda“ odnosno granica.

O prvim znakovima kraja renesansnog shvaćanja jezika koji se mogu primijetiti oko 1860. godine riječ je u 5. poglavlju *Početak kraja*. Umjesto Schleicherovog rodoslovnog stabla kao načina prikazivanja jezične srodnosti, odnosno shvaćanja po kojemu su jezici homogeni i odijeljeni pa im se razvoj može prikazati kao odvajanje i grananje, jezikoslovac Johannes Schmidt predlaže „teoriju valova“. Njome se prikazuje odnos indoeuropskih jezika koji se poput valova šire iz različitih središta, čime se odbacuje ideja rascjepkanosti i jezični krajolik opet promatra kao kontinuum. Do sličnih se zaključaka dolazi i primjenom prvih dijalektoloških anketa koje također potvrđuju da čvrste granice između dijalekata ne postoje. Krajem 18. stoljeća kod pisanog jezika postoji standard i ustaljen je pravopis, dok u govorenome jeziku postoje nebrojene varijacije što iziskuje i standardizaciju izgovora. Normirani izgovor koji se pojavljuje između 1870. i 1900. autor vidi kao kompleksnu pojavu, hibrid renesansnih naslijeđa (pravila, ujednačenost, standardizacija) i jezičnog noviteta sadržanog u usmjerenosti na glasove. Usporedo s tim promjenama, latinski jezik, taj „paradni konj“ renesanse s vremenom se marginalizira da bi se u posljednjim desetljećima dvadesetoga stoljeća „zauvijek vratio u štalu“ (144).

Nova perspektiva iznesena u poglavlju *Čujni jezik* javlja se i u doživljaju pisanoga jezika koji ima primat u renesansi i koji tijekom 17. i 18. stoljeća postaje sve formalniji i postavlja sve više zahtjeva i pravila čime raste i nezadovoljstvo njegovom uporabom. Zaokret se događa 1855. godine kada Taco Roorda iznosi tezu o primatu govorenog jezika – govor postaje model za pisanje. Nova teorija smatra se revolucionarnom te svoj utjecaj ostavlja i u jezikoslovlju, posebno u istraživanjima mladogramatičara, eksperimentalnoj fonetici te u jezičnom obrazovanju u kojemu se s gramatičko-prijevodne metode prelazi na novi oblik jezične nastave nazvane „prirodna“ ili „direktna“ metoda. Promjene se događaju i u pravopisu koji od 1860.



postaje pitanje koje zaokuplja javno mnijenje. Autor izlaže da se svi prijedlozi za njegovu reformu, iako različiti, kreću prema istom cilju, a to je približavanje pisma i izgovora. I danas je povezanost pisanoga i govorenoga jezika vidljiva u internetskoj komunikaciji (elektronička pošta, brbljaonice), a česta je i uporaba kratica čime pisani jezik postaje svojevrsno pomoćno komunikacijsko sredstvo i gubi vodeće mjesto u hijerarhiji. Detroniziranje pisanoga jezika utjecalo je i na čitanje čijem je procvatu također znatno doprinijela renesansa u vrijeme koje se povećao i broj knjiga i broj čitatelja. Iako se ne može sa sigurnošću tvrditi je li krajem 20. stoljeća došlo do smanjenja čitanja, Van der Horst naglašava da je ipak došlo do mnogih promjena jer knjiga dobiva ozbiljnu konkurenciju interneta, opada brzina čitanja cjelovitog teksta te se razvija dijagonalno čitanje. Postoji mogućnost da se za ovu „novu“ vrstu čitanja počelo i drukčije pisati što rezultira reorganizacijom teksta (sintaksa, stil, raspored obavijesti pogodniji su za čitanje s ekrana nego za klasično čitanje). Abecedni sustav koji je snažnu primjenu imao u renesansi također gubi svoju svrhu i uskoro se njime, tvrdi autor, nećemo služiti. Prvu sumnju u abecedni sustav iznio je Melville Dewey koji je već 1876. sastavio vlastiti klasifikacijski sustav primjenjivan u knjižničarstvu i u kojemu se umjesto za slova odlučuje za brojke od kojih svaka označuje određeno područje ljudskoga znanja.

Sedmo poglavlje knjige (*Jezik je opet nebrojiv*) naglašava suvremeno rušenje renesansnih jezičnih „ograda“ na primjerima iz engleskog i nizozemskog jezičnog kulturnog krajolika u kojima danas ponovno dolazi do stvaranja jezičnog kontinuuma. Tako se „jedinstveni“ engleski (engleski iz Engleske) koji potječe iz doba ograda više ne može smatrati jedinim ispravnim engleskim jezikom jer različite engleske inačice (Australija, Kanada, Novi Zeland, Irska, Indija, Karibi, dijelovi Afrike) oblikuju vlastite norme, a unutar njih opet postoje nove inačice što dovodi do zaključka da postoji više engleskih jezika (nebrojivi engleski), kao što postoji i internacionalni engleski koji karakteriziraju skroman vokabular, gramatika i raznovrsni izgovor. Porast broja internacionalnih riječi govori o ponovnoj uspostavi kontinuuma, ali autor ne smatra da to znači i nastajanje jedinstvenoga jezika. Kako se mijenja poimanje jezične kulture, tako se mijenja i status standardnoga jezika čije je poznavanje nekad bilo uvjet za društveni napredak. No povezanost jezika i društvenog statusa više nije snažna što upućuje na zaključak da je jezik izgubio na važnosti. Dvadeseto stoljeće donosi inovacije i u prevođenju. U prijevodu Biblije Martina Bubera i Franza Rosenzweiga nastojala se dobiti što vjernija slika izvornika zbog čega se njemački morao približiti stranom jeziku, a što se razlikovalo od nekadašnje Lutherove vizije prijevoda kojim se željela postići potpuno njemačka Biblija. Ipak, Van der Horst navodi da u budućnosti neće postojati jedan ispravan način prevođenja već više njih, ovisno o tome što će se i za koga prevoditi.

Osmo poglavlje nazvano *Renesansa i standardni jezik* nastoji pretpostaviti što se može očekivati nakon prihvaćanja teze o nestanku standardnoga jezika. Simptomatično je da se opet javlja stari strah iz renesanse da nestajanje standardnoga jezika može dovesti do potpune jezične dezintegracije, jer „Ako se sve smije i ako se sve može, od jezika neće ostati ništa.“ (217) I uz pretpostavku da kraj standardnoga jezika ipak neće dovesti do jezične zbrke, pojavljuje se novi strah od homogenosti, osiromašenja i jednoličnosti. Ipak, u modernom pisanju nema potpune slobode, zahtjevi su strogi kao i prije, ali su potpuno drukčiji, a među njima norme koje nazivamo standardnim jezikom imaju vrlo malenu ulogu. To dovodi i do sumnje u postojanje jezikoslovlja kao posebne discipline, no jezik će se i dalje proučavati, ali iz različitih znanstvenih perspektiva. Iako postoji strah od homogenizacije, jedinstveni svjetski jezik neće se ostvariti, a svaki „svjetski jezik“ bit će podložan lokalnim varijacijama.

U kontekstu osnovnih autorovih teza, intrigantnom se čini i uvodna misao knjige *Govor nacije (jezik, nacija, Hrvati)* Dubravka Škiljana kako *Hrvati govore hrvatski*. Škiljan, koji je svoju knjigu objavio nekoliko godina prije Van der Horsta, isprva samorazumljivu i trivijalnu rečenicu dovodi u pitanje predstavljajući složenost odnosa jezika i nacionalnoga identiteta, a dotiče se i utjecaja globalizacije na jezične procese nazivajući prevlast engleskoga jezika jezičnim imperijalizmom. Slična se, dakle, pitanja nameću u suvremenoj lingvistici, ali iz različitih perspektiva.

Knjiga *Propast standardnoga jezika: mijena u jezičnoj kulturi Zapadne Europe* autora Joopa van der Horsta zbog pristupačnosti, sadržajne širine i brojnih zanimljivosti privući će i jezične stručnjake i sve one koje zanima razvoj jezične kulture. Čitanje olakšava i autorov metodički pristup sažimanja poglavlja i ponavljanja osnovnih teza. Na kraju, djelo navodi i na promišljanje o vlastitom stavu prema tvrdnji o nestanku standardnoga jezika i korjenitoj promjeni jezične kulture koju, bez obzira na doneseni stav, ne možemo zanijekati.